

אני שונא את ההבראיסטים, אבל אוהב את העברית אהבה עזה

בשולי קטע מתוך רשימתו של אבות ישורון
"שיר הוא אהבה לדבר", 1965

ישורון מנבא שיר שחופשי מלשונו, שיר שנשמטו אינה תלוית שפה, שאינו מוכפף לסדר הסמלי של השפה. השיר מהגר תמיד מן הלשון. ישורון רוצה שפה מקולקלת של יצורי כלאיים, של ערי כלאיים בין גירוש לכיבוש. שפה שתרגיז את המגיהים ואת שומרי הסדר הטוב. שפה שאין לה שלוה, שפה שעומדת בדרכנו אל השירה הבורחת, הנידחת, הנשכחת, המוטחת, הנלקחת. שפה ללא נחת.

"גלגול הלשון הוא אחד מן הדברים המכריעים שאירעו לנו, לבני דורי, כאנשים וכמשוררים. בלובלין, במחוז גידולי, בעיירה קרסנסטב – היו נחתכים הדברים במשפחה ובקהילה על ידי סמיכות של שיגרא דלישנא. המושגים המקובלים, חוקי הדת, המשל, הפתגם – אלו שימוש כאינסטרומנטים של המחשבה. והכל בשפת יידיש. מחשבה אחרת, אינדיבידואלית, כבר הייתה בבחינת פריצת גדר."

אבות ישורון ויתר על אימות הקריאה, אבל אבות ישורון לא ויתר על אבות ועל אמהות, ואבות ישורון לא ויתר על היידיש. אין שפה אחת שמוסרת את המובן של הייאוש, של הגעגוע, של האינדיבידואל. ואין שפה אחת לשיר מאת אבות ישורון. בימי ילדותו, "הכל בשפת יידיש", והיידיש מצויה הייתה בצד המגודר של העולם. אבות ישורון שואל: "האם נלך ממקם למקם לבקש מלה?" (שפה תלאביבירית, "אדון מנוחה") ואנחנו יודעים שכן, ואנחנו יודעים שנלך יחד אתו. "שפה אחת מדברת אלי". הוא כותב. אנחנו יודעים: אחת בכל פעם. אחת שהיא אלף שברים ורסיסים. אחת שאיננה מושמת בסוגריים, אחת שאין ממנה בריחה, אחת שרק השיר יכול למלא בגילוי האמת. שיר הוא תוצאה אחת של גדר פרוצה. עלינו להרגיל את קוראי השירה לשירה השבורה, עד כדי כך שהם לא יהיו מודעים לשבירה. יידיש היא שפת החוק, היא המושג המקובל, היא הפתגם.

ידיד מצאה לה מקום בחיים ברגעים של מנוחת הנפש, של ויתור, ידיד היא שפת הסדר. המילים הפשוטות ביותר בלשון הרגילה ביותר. ידיד היא השפה שבה נחתכים הדברים, היא שגרת הלשון של מצב הדברים. אבל לשון אחרת מכוננת את הנפש. "שפה אחת מדברת אליה. / שבי נפשי מן האש ומן הידיד". יש שפה אחת אלי, ושפה אחת אל הנפש, והנפש מחפשת דרך מילוט משני מחוזות סותרים: היאוש והידיד.

"גם השיגרה וגם הלישנא היו עול כבד מדי לאדם צעיר, אשר כבר חש היטב את פריחתה של תרבות פולין, שקמה לתחייה. אהבתי אז מאוד את סלובצקי ומשהו ממיצקביץ'. בראשון את הליריקה ואת העדינות, ובשני את הנוף האנושי הפולני, כפי שנצטייר במיוחד ב'פאן תדיאוש'. ושניהם מילאו אותי גם קנאה, עזה כל כך, עד שחייב הייתי תמיד להרגיע את עצמי: 'אבל מגילת האש' טובה יותר."

היסטוריה היא מניע של השיר. לשונות אחרות צועקות מכל הנקבוביות של הנוף. עול ימים והלשון המגודרת היא עול כבד מדי עבורו. עול הוא שאול וקשה משאול קנאה. קללה רובצת על גורלה של כל ספרות, שמתקיימת באבדן מוחלט של חיים. קורא צעיר מחפש ליריקה ועדינות. וביאליק חיבר פואמה בפרוזה, "מגילת אש", שלשונה לשון להבות, לשון ביאליק שיש בה לשון המקרא וכל לשונות העברית עד אז, תרכיז העסיס של העברית. מין אגדה תלמודית שהתרחשה בימי חורבן בית שני. נשרף בית המקדש ואבד אלוהים וארבע מאות שבויים מיהודה נחטפו ונעזבו ערומים על אי. רק תלתל אחרון של אריה האש, זה ששמר על המזבח כל הזמן, ניצל בידי מלאך. איילת השחר אמורה לשמור עליו. איילת השחר היא כוכב של גיל הנעורים. באי השבויים: גברים מצד אחד, ונשים מצד שני. הגברים צועדים אחרי שני אנשי-פלא ששרים שתי מנגינות שונות. איש-פלא אחד מביט אל האדמה ושר על החורבן. שירת החורבן מקפיאה לבבות. היא שלווה והנערים אוהבים אותה. "וְהָיָה הַגֵּה שִׁיר חֲרִישִׁי וּמִשָּׁךְ קוֹל דְּמָמָה דָּקָה עוֹלָה וְכָא מַעְבֵּר הָאִישׁ הַפְּלִאי. לְנַפְשׁוֹ, שׁוֹרֵר הָאִישׁ וְקוֹלוֹ נְמוֹךְ, נְמוֹךְ. אֶפְלָה, נַעֲלָמָה וּשְׁלֹוֹה כְּעֶצֶם הַלִּילָה, בָּאָה הַשִּׁירָה, וְתִקְפֵּא לְכָבוֹד בְּשִׁקֵּט קִרְתָּהּ. וְלֹא נֹדַע אִם מִמְּאוּרָה אֶפְלָה בְּנַפְשׁ הַפְּלִאי גָחָה לְאַטָּה כְּפֶתֶן שָׁחַר וְתַמְשָׁךְ הַמִּימָה וְאִם-דָּלָה דְלוּתָה עֵינֵי הַפְּלִאי מִתְהוֹם הַנֶּהָר וְתַמְשָׁךְ אֶל-נַפְשׁוֹ. אִישׁ-פְּלֵא שֶׁנִּי מְבִיט אֶל הַכּוֹכָבִים וּמִבְקֵשׁ שִׁירָה עַל נַחְמָה וְעַל גְּאוּלָּה. שִׁירָה כּוֹזֶת אֵינָנָה נִשְׁמָעֶת. אַחִי, וְאֵת-שִׁיר הַנַּחְמָה וְהָאַחֲרִית יִדְעָתָם? וְאוֹלָם הַבְּחוּרִים לֹא שָׁמְעוּ אֶת שְׁאֵלָתוֹ וְלֹא נָעוּ, וְאֵת-עֵינֵיהֶם לֹא הִסְבּוּ מִן הַנֶּהָר, כִּי-בִלְעָה שִׁירָת הַפְּלִאי אֶת-נַפְשׁוֹת כָּלָם. וַיְהִי יוֹשְׁבִים עַל-שִׁפְת הַנֶּהָר דּוֹמָמִים וְאֶלְמִים, וּמִרְאֵיהֶם כְּמַצְבּוֹת שְׁחֹרֹת עַל-קִבְרֵי עֶצְמָם." הנערים רואים את הנערות נופלות אל נהר האבדון, וקופצים להצילן. כולם טובעים, זולת נער אחד ונערה אחת. זהו הנער שביקש את שירת הנחמה. הנערה שניצלה מוארת באור כוכבה של איילת השחר. הנער מדבר אליה אהבה, אבל גם היא קופצת לתוך נהר האבדון. בבואתה נשקפת אליו מן המים והוא רודף אחריה. הוא נסחף במים עד ארץ הגולה והופך למנחם-מוכיח, נביא בעל כורחו, שתמיד יישא את יגונו בבדידותו. ולקח מגילת האש הוא ששירת הנחמה אמורה לנצח, גם אם הפסידה. לשון הנחמה נשארת ומביסה את האבדון.

"גם הציונות הייתה לגבי מקור לגאווה לאומית, יותר מאשר דרך לשחרור וגאולה. הייתי יכול לנפנף בציונות ולומר לעצמי: 'הנה, גם לנו תנועה לאומית, כמו לפולנים'. התרבות הפולנית בפריחתה משכה אותנו בחבלי קסם, והידיש לא הייתה אהובה עלינו, על בני הנעורים. היו בה כל המרידות (מלשון 'מרוד'), כל ה'קרעכץ' והמסכנות של הרחוב היהודי, שלא יכולנו לשאתם. בכולנו קינן אז צורך פנימי לאסימילציה. עתה ברי לי כי אילו נותרו יהודי פולין בחיים היו נכנעים, ללא ספק, לתרבות סביבתם. היהדות נהפכה אז לתלת לשונית: יידיש-עברית-פולנית. והעברית הייתה אז עדיין בחינת לשון הקודש. רצינו להתנער אז גם מן העברית, אשר בהיגיוה האשכנזי צרמה את אוזנינו. אפילו שירים חדשים שהגיעו מארץ ישראל לא קסמו לנו, משום שהושרו בהברה האשכנזית"

התחזקות זהירה אחר מה-היה-קורה-אם. היו זמנים שיידיש ועברית, שתיהן גירדו את העור. היידיש עם המסכנות שלה, והעברית בהברה האשכנזית, שלא הייתה לה מוזיקה נעימה.

"אם לא לדבר עברית,

אז לדבר פלנית.

לא לדבר יידיש.

יידיש היא חידוש. לא חדש."

(שפה תלאביבירית, "אדון מנוחה")

שפה על יסוד אלימינציה. לא עברית ולא יידיש, ואם כבר, אז פולנית. האופי הראשוני של השפה – כפי שהיא נחוות עבור אדם צעיר – מקרב אותו לשפת השיר. כל הלשונות השבורות מרכיבות אותה ומונחות ביסודה.

"אֶלֶף שָׁנִים הִתְחַבֵּקְנָה.

נִתְּנָה אֶהְבֶּה יְהִידִית.

עַד שֶׁבָּא הַגֶּרְמָנִים

וְהִרְגוּ אֶת הַיְּהִידִים.

שָׁבִי נִפְשִׁי מֵהָעִיר. אֶף

אֶחָד לֹא נִשְׁאַר מֵעִיר.

מִטֶּר הַבָּתִּים אֵיפֹה שֶׁהַיְּהִידִים הֵם

הַפְּלָנִים עֹשֵׂי שָׁכֵן קִיר.

עִם זְכֻרֹנָת מֵתֵל אֶבִּיב הַבֵּיתָה הַבֹּאֶת.

לְקֶרְסְנִיסְטָאוּו. אֶף אֶחָד לֹא

נִשְׁאַר בְּחַיִּים. עֵבֶרְתִּי אֶת

הַבְּדִידָת. שָׁבִי נִפְשִׁי. אֵין יֵצֵא

וַאִין בָּא. וַאִין לְצֹאת, כִּי
עַד פַּעַם לְגֶשֶׁת לְמָקָם הַבֵּית. כִּי
לְעֹלָם אֶפְרַד. מְכַל עֵירָה וְלִשָּׁן
אֲלֹכִי. אֲדַכֵּם אֲוֹנְדֹזֶר לְשָׁן יִיִּדִישׁ. לְשָׁן שְׁלָנְךָ. יִיִּדִישׁ לְשָׁן. אֲוֹנְדֹזֶר יִיִּדִישׁ לְשָׁן, אֲדַכֵּי."

(שפה תלאביבירית, "אדון מנוחה")

היידיש היא הֶלְכָה מיוחדת. ליידיש אין כללים רגילים. מה יש לה? מה ששלנו. יידיש, לשון שלנו יִשְׁנָה. לשון השמות והשקיעה, לשון שבתוך הגדר הסגורה, שאין לה כניסה ואין ממנה יציאה. אבל כשאף אחד לא נשאר לנו, נהיה נפרדים תמיד. ניפרד מן האנשים ומן המקום ומן הלשון. אולי הפרידה הכפויה הזאת, המתמדת, היא לשון השיר.

"ההברה הספרדית היא שגאלה למעננו את העברית, אולי כפי שהציונות הצילה אותנו מן התשוקה להתבוללות. קיבלנו שפה חדשה, אלגנטית, בעלת צלצול מוסיקלי בלתי מוכר, שמסוגלת הייתה להתמודד עם השפה ששמענו סביבנו."

הנה מוזיקה חדשה. קול של הברת שפה מתייצב נגד הפרידה. קול של שפה כקול של גאולה, כקול של הצלה. המוזיקה הבלתי־מוכרת, החדשה, יש לה כוחות פלאיים. אך האם לשון מתקיימת בצללים או בצלילים? האם לשון יכולה לשכוח את מותם של דובריה שבשגרה, של אלה שהניחו אותה בין גדרות? האם שיר צריך לייצר תקשורת כוזבת? האירוניה של המוזיקה היא היא שמולידה לה שומעים, שמחפשים מתוכה לא־מוזיקה, שמחפשים מתוכה מילים וסביבה. מי שמצייר תמונה, רוצה שיהיה בציור הכול. קורא השיר רוצה שתתגלה לו בשיר דרך חיים החל בשורה הראשונה. שירה למתחילים היא קודם כול קפיצה מעבר לגדר. יש שמשורר רוצה להשאיר את עקבות גלגולן של כל השפות כשהוא כותב.

"אִישׁ כִּי יִצִּיר תְּמֻנָּה, הִיָּה רָצָה בְּעַל הַפָּנִים כִּי יִהְיֶה בְּצִיר
הַכֹּל. כְּמוֹ שִׁיר הָאֵל דֶּרֶךְ חַיִּים, הַחֹל מִהַשְׁרָה הָרִאשׁוֹנָה.
כְּמוֹ שִׁיר לְמִתְחִילִים שְׂמֵת־חַיִּים בְּשָׂרָה וְעִבְרִים וְקַפְצִים גְּדֹרֶת
וְחִצְרֹת וּמִשְׁכֹּת וְכָל הַהִתְגַּלְגָּלֹת הַזֹּאת בְּעַל הַפָּנִים הִיָּה רָצָה תִּכְנֵס בְּשַׁעַת כְּתִיבָה."

(מלים ושרת, "אדון מנוחה")

"כך עשינו לעצמנו טרנספוזיציה של דם חדש. פעולה זו עשויה הייתה להביא לשתי תוצאות: האחת – אתה הופך חולה אנוש. השנייה – אתה כותב בדם בעל שני גוונים."

פעולה מחדשת רבת־כוח, שחשה את הדופק של הזמן החדש. כשם שיש סולם מוזיקלי ליצירה של כלי הנגינה, יש גם דם שירי ליצירת הספרות. עם הצלילים החדשים נקבעים גם סולמות חדשים. עם הדם החדש נקבעת ספרות חדשה. היה דם שירי אחד, והוא הומר

לאחר כדי שיתאים למשורר החדש, לקורא החדש, לספרות החדשה. זהו מהלך לא נטול-סכנות. מדובר לא רק במוזיקה, אלא בגוף. יש סכנה כשזורם דם חדש בגוף ישן, אבל יש גם אפשרות לעירוב דמים, למיזוג של שני גוונים: גוון של פרידה וגוון של אינסוף. גוון של עצב וגוון של חיות. דרכו של הדם החדש מוליכה אל העתיד.

"מֶלֶה מִתְבַּרֵּר בְּמֶלֶה קִדְמָת. וְהָדָם שֶׁבָּא לוֹ בַּפְּנִים
פֶּן יָבֵא לוֹ בְּצִיר שֶׁל בַּעַל הַפְּנִים הַקִּיר שֶׁמְפִיעָה הַכֶּתֶבֶת
שֶׁל חֶסֶל חֶשְׁבֶּנֶת."

(מלים ושרת, "אדון מנוחה")

"ומה שאירע בי? תחילה אילצתי את עצמי להמיר את לשון חיי (השפה שבה בכיתי, אהבתי, כעסתי וקיללתי) בשפה החדשה. לעתים קרובות הייתי מתעכב לרגע ושואל: 'חכה, באיזו לשון אתה חושב?' ואפילו בחלום הייתי מקיץ בבהלה משום שדיברתי יידיש, 'מתרגם' הכל לעברית — ורק אז נחה דעתי בחלום."

האילוץ הוליד בתחילה מתרגם, ורק אחר כך משורר. האילוץ מעכב ומבהיל.

"לְכָל דָּבָר יֵשׁ שְׂפָה מְשֻׁלוּ, כְּמוֹ מְקָרָה.
כְּמוֹ מְזִלְג. כְּמוֹ כְּפִית?
הָעֵלָם הָאֵל עֲרֻמָּה. קָרָא לָהּ לְתֹפֵר.
לֹא הִבֵּאתָ לָא חֵט וְלֹא מַחֵט."

כָּל אֶחָד אָמַר: הָאֵל יֵשׁ לוֹ מָסֵר."

(קרא לך שתבא, "אדון מנוחה")

"לאט לאט למדתי להטמיע את שתי הלשונות זו בזו, עד שנוצרה כנראה אותה שפת שיר האישית שלי. לאט יצרתי לעצמי 'מילון פרטי', אלא שסופר אסור לו להשתעבד לשפה, לתחביר או לדקדוק. שפה היא כלי ביטוי ולא דוגמה קלאסיציסטית. כל מלה שנקלטת בי או שנולדת בי, מותר לה לבוא בשיר או בסיפור. אסור לו לסופר שלנו להתמכר להנחת דעתו של הקורא. עליו לדאוג לכך שכל מה שיכתוב יניח את דעתו עצמו כסופר."

משורר בלתי משועבד נולד לאט. מסוציולקטים שונים, לאט לאט. קשה להטמיע יידיש בעברית ולהוליד שפת שיר אישית. זה לוקח זמן. מתי נחה דעתו של הסופר? כשהמשורר אינו מתמכר. אבות ישורון ויתר על אימות הקריאה, אבל אבות ישורון לא ויתר על המבט. מיילים נקלטות ומילים נולדות, הן באות בשירים והן מניחות את הדעת. באה העברית ומבטאת, לאט לאט, את מה שתוסס בלב ממילא, ושיריו מפנים לשבירות את המקום

שנדרש להן. לא רק התחביר יישוב, אלא האדמה תרעד תחת יושביה, והנפש תרעד תחת מתייה. אין עברית עילגת, יש רק חיים משובשים ושירים ערלי שפתיים.

"לפעמים מתפרצת אלי גם איזו מלה פולנית. אינני הבראיסט. אני שונא את ההבראיסטים, את צאן הקודשים האדוק הזה, אבל אוהב את העברית האבה עזה. העברית איננה סתם לשון. היא רצפת-אש והייתה בה בעבר הסתכלות נפלאה (כמו למשל, הדלקה נופלת והקורבן עולה. 'וכשנפלה דלקה עלתה היא' – מתוך 'הבלדה על מרים המגדלית ובנה הלבן'). אבל היא עדיין אינה עשויה לשמש אדם בן זמננו על כל קמטי חוויותיו. אנו קרובים יותר מדי אל שורשי הלשון, אל המקורות, ומשום כך השירה העברית (עד לצעירות הצעירות) היא בבחינת חיתוך מתכת. היא אולי אמנותית, אך חסרת גמישות עדיין ומליציות. העברית צריכה עוד לעבור בשיפוד מלובן דרך אוזניהם של כמה וכמה דורות."

ממגילת אש לרצפת אש. בשני המקרים אין הלשון מספקת. בשני המקרים הלשון נודדת אל מחוז חפץ שאין להשיגו. ביאליק כתב ב"אייך": "וְאֲנִי עוֹד לֹא יָדַעְתִּי מִי וּמָה אֶת – / וְשִׁמְךָ עַל-שִׁפְתֵי רֹעֵד, / וְכִרְצַפְתָּ אֶשׁ בְּלִילוֹת עַל-מִשְׁכְּבִי / בְּעֶרְתְּ בִלְבָבִי; / וְאַבְךָ בְּנֻדֵּי לַיִל, וְאַשְׁךָ כְּרִי / וְלִזְכֹּרְךָ כָּלָה בְּשָׂרִי; / וְכָל-הַיּוֹם בֵּין אוֹתִיּוֹת הַגִּמְרָא, / בְּקֶרֶן אוֹר, בְּדַמּוֹת עֵב בְּרָה, / בְּזִכָּה מִתְּפִלוֹתֵי וּבִטְהַר-הַרְהוּרִי, / בְּנֻעִים הֶגְיוֹנִי וּבְגִדְלִי-סוּרִי – / לֹא-בִקְשָׁה נַפְשִׁי כִּי אֶס-הִגְלוֹתְךָ, / רַק-אוֹתְךָ, אוֹתְךָ, אוֹתְךָ". רצפת האש היא תשוקה בלתי-פוסקת, שבוערת ללא מושא. ישעיהו הנביא ראה את אלוהים. הוא טוהר מטומאתו על ידי רצפת האש: וְאָמַר אוֹיְלִי כִי-נִדְמִיתִי, כִּי אִישׁ טָמֵא-שִׁפְתִּים אָנֹכִי, וּבִתְנוּךָ עִם-טָמֵא שִׁפְתִּים אָנֹכִי יֵשֵׁב. כִּי אֶת-הַמֶּלֶךְ יְהוָה צָבָאוֹת רָאוּ עֵינַי. וַיַּעַף אֵלַי אֶחָד מִן-הַשָּׁרָפִים וּבִידּוֹ רִצְּפָה. בְּמִלְקָחִים לָקַח מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ וַיַּגֵּעַ עַל-פִּי וַיֹּאמֶר: הִנֵּה נָגַע זֶה עַל-שִׁפְתֶּיךָ וְסָר עֲוֹנְךָ וְחִטְאֶתְךָ תִּכָּפֵּר. בעבור ישורון, אין דרך להיטהר מטומאתה של העברית, וגם אין צורך לעשות כן. טהרני העברית הם עדר של מאוהבים עיוורים. המילון האישי של ישורון נכתב כאן, אבל לשונו מכאן ומשם. נישט אהין, נישט אהער. כי אין לשון עברית שאיננה שבורה. גם הארץ הזאת נולדה מן השבירות, מן הפליטות, מן הנמלטים והמגורשים. שירו הראשון של ישורון בעברית, משנת 1937: "בלדה של מרים המגדלית ובנה הלבן", נכתב מעשן, על גבי קופסאות סיגריות, בעברית של לשון-היתוך, שיש בה הוד קדומים ומשלבים שכבר אין דוברים בהם. נדמה שאלומות גלומה בעברית מעיקרא, והיא תבצע פעולות אלימות בעתיד ותעבור "בשיפוד מלובן" באוזניים של הדורות הבאים עד שתתגמש ותתנקה מן המליצות שלה, עד שתהיה פחות חיתוך ופחות מתכת.

"אני שואף לכך ש'נקלקל' את שפתנו במהירות כזאת, שאם יגיע לכאן, למשל, ישעיהו הנביא ויסתובב באלנבי – לא יבין אפילו מלה אחת. אני בהחלט מצדד בתופעה של 'אימוץ' לשונות אחרות. היא לגיטימית בהחלט, כמו תופעת ההשפעה האנגלית בשירה הצעירה. שוב יצעקו ההבראיסטים (בשום אופן לא רצה המגיה לקבל אצלי שורה כמו 'אין מה לדבר'. אבל זה ידיד, טען, ואצלנו במקורות מצוי 'אין צריך לומר'. לך והסבר לו את

ההבדל!) ושוב – כפי שאמרת: אני סבור כי היצירה חייבת להיות חופשית גם מן הלשון. ביידיש אומרים: 'אני חייב לאלוהים רק את הנשמה'. השירה חייבת רק את נשמתה ורק לעצמה."

ישורון מנבא שיר שחופשי מלשונו, שיר שנשמתו אינה תלויה שפה, שאינו מוכפף לסדר הסמלי של השפה. השיר מהגר תמיד מן הלשון. היא לא תכבול אותו. כי בכל שפה יש חסרון, ושברים של כל השפות כולן מייצגים נאמנה את השברים שהשיר נאמן להם: זרות, תצורות שונות של שכחה, כל מה שאבד וכל מה שנאבק להיוולד מחדש. ישורון רוצה שפה מקולקלת של יצורי כלאיים, של ערי כלאיים בין גירוש לכיבוש. שפה שתרגיז את המגיהים ואת שומרי הסדר הטוב. שפה שאלף מקורות לה, ואף אחד אינו נעלה על השני. שפה שאין לה שלווה, שפה שעומדת בדרכנו אל השירה הבורחת, הנידחת, הנשכחת, המוטחת, הנלקחת. שפה ללא נחת.